

Медведева Н.В. Сприймання молодшими школярами художніх інформаційних структур / Н. В. Медведева // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – К.: Видавництво «Фенікс», 2013. – Т. XII. Психологія творчості. – Випуск 16. – С. 254-259.

УДК 159.954.2 – 053.5 (048)

Н. В. Медведева (м. Київ)

СПРИЙМАННЯ МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ ХУДОЖНІХ ІНФОРМАЦІЙНИХ СТРУКТУР

У статті аналізується проблема сприймання, розглядаються різні погляди, визначення та концепції сприймання в психології. Основну увагу сфокусовано на проблемі сприймання художніх інформаційних структур.

Ключові слова: сприймання, творче сприймання, художнє сприймання, перцепція, творчість, художні інформаційні структури.

Постановка проблеми. Контактуючи безпосередньо із навколишнім світом, людина так чи інакше зустрічається з різними об'єктами та явищами. Тож, звичайно, що при цьому вона одержує інформацію про них, про їх властивості та якості. Дослідження, спрямовані на розробку ключових теоретичних та методологічних питань вивчення психологічних закономірностей творчого сприймання реальності, є об'єктивно актуальними. При цьому, визнаючи значну кількість досліджень та відповідних напрацювань на даному етапі розвитку сучасної психологічної науки, дана проблема за своєю складністю та багатогранністю ще далека до повного розв'язання.

Цілісне відображення об'єктів в мозку людини характеризує другу лаку єдиного процесу чуттєвого пізнання – сприймання. Отже, сприймання визначається як цілісне відображення предметів, явищ, ситуацій і подій у їхніх чуттєво доступних часових і просторових зв'язках та відносинах.

Метою нашого дослідження є теоретичне та експериментальне вивчення художнього сприймання, зокрема його особливостей, властивих дітям молодшого шкільного віку при сприйманні нової візуальної інформації. **Об'єктом дослідження** є творче сприймання молодшими школярами нової візуальної інформації. **Предметом дослідження** є психологічні особливості художнього сприймання молодшими школярами нової візуальної інформації на заняттях образотворчого мистецтва.

Виклад основного матеріалу. В основу нашої роботи покладено провідні дослідження у галузі психології творчості, зокрема художньої творчості Б. Г. Ананьєва, Л. С. Виготського, Г. С. Костюка, В. О. Моляко, С. Л. Рубінштейна, Б. М. Теплова, І. В. Страхова ін., дослідження проблеми сприймання та безпосередньо художнього сприймання, які висвітлені в працях Р. Арнхейма, В. О. Барабанщикова, М. М. Волкова, В. В. Любімова, Б. С. Мейлаха, С. Х. Раппопорта, П. М. Якобсона та ін.

Головним положенням нашого дослідження є поняття «творче сприймання», яке В. О. Моляко характеризує як процес (та його результат) конструювання суб'єктивно нового образу, який у більшій чи меншій ступені перетворює, змінює предмети та явища об'єктивної реальності, де перцептивний творчий образ представляє собою оригінальну сукупність нових фіксацій,

відбитків, що є в наявності у даного суб'єкта, раніше сформованих образів та їх фрагментів [10].

Процес сприймання відбувається у взаємозв'язку з іншими психічними процесами особистості: мисленням (ми усвідомлюємо об'єкт сприймання), мовою (називаємо його словом), почуттями (виявляємо своє ставлення до нього), волею (свідомим зусиллям організуємо перцептивну діяльність). Важливу роль у сприйманні відіграють емоційний стан особистості, її прагнення, переживання змісту сприйнятого. Емоції постають як мотив, внутрішнє спонукання до пізнання предметів та явищ.

Механізм процесу сприймання значно складніший ніж відчуття. Сучасна психологія розглядає цей процес не як одномоментний відбиток сприйманого людиною предмета на сітківці його очей або в корі її мозку, а процес пов'язаний із зовнішньою практичною дією, яка не вичерпується рухом очей або пальців відповідно до сприймаємого предмету (О. В. Запорожець). Людина реалізує різні орієнтовні дослідницькі дії, які служать формою практичної перевірки зорового (або іншого) образу, що виникає на основі безпосереднього впливу предмета на відповідний орган чуття.

Сприймання художніх творів. Класична психологія розглядає художнє сприймання у двох площинах. З одного боку, як результат розвитку особистості, воно не дається людині від народження. Дитина не відразу сприймає твір мистецтва в якості подібного; на перших щаблях розвитку для неї є характерним дієве, утилітарне ставлення до нього (діти мацають, чіпають зображення на картині, гладять його і т.п.). Однак зачатки художнього сприймання ми спостерігаємо вже в дошкільному віці. Вирішальну роль у розвитку цієї людської здатності психологи і педагоги відводять вихованню і навчанню. З іншого боку, сприймання краси є вродженим, біологічно властивим людині; психоаналітики пов'язують художнє сприймання з статевими інстинктами. Існують наукові дослідження психологів, мистецтвознавців які вказують, що, в дошкільному віці дитина ще не здатна до естетичного сприйняття, саме цю здатність вона набуває лише в 10-11 років.

Також важливим є те, що сприймання дітьми картини не можна розглядати у відриві від її смислового змісту.

Відомо, що Л.С. Виготський експериментальним шляхом встановив, що стадії сприймання, виявлені В. Штерном, характеризують не розвиток сприймання картин, а співвідношення між сприйманням і мовою на певних щаблях розвитку. Велике значення в художньому сприйманні, в розумінні змісту зображеного має композиція твору, ступінь збігу смислового і структурного центрів картини.

Сприймання художнього твору – складний психічний процес, який передбачає здатність дізнатися, зрозуміти зображене, але цей пізнавальний аспект процесу не вичерпує всієї глибини. Необхідною умовою художнього сприймання є емоційна забарвленість сприйнятого, прояв ставлення до нього (Б. М. Теплов, П. М. Якобсон, О. В. Запорожець та ін.). О.В. Запорожець (1986) зазначав: «... естетичне сприймання не зводиться до пасивної констатації відомих сторін дійсності, хоча б дуже важливих і суттєвих. Воно вимагає, щоб сприймаючий якимось увійшов всередину зображуваних обставин, подумки взяв участь у діях».

Оціночні судження дітей дошкільного віку ще примітивні, але вони свідчать про зародження вміння не тільки відчутти гарне, але й оцінити його. При сприйманні художніх творів має значення не тільки загальне ставлення до всього твору, а й характер відношення, оцінка дитиною окремих героїв. Має значення в художньому сприйнятті і ступінь близькості, доступності образу(ів).

Так діти старшого дошкільного віку вже здатні сприймати в художньому творі не тільки зовнішні особливості, а й внутрішній комізм, гумор, іронію. У процесі розвитку художнього сприймання у дітей з'являється розуміння виразних засобів твору мистецтва, що веде до більш адекватного, повного, глибокого його сприйняття. При грамотному керівництві з боку дорослих воно вже в дошкільному віці може досягти відносно високого рівня.

Суперечливим в дитячій психології є питання про те, на що орієнтується дитина у своєму сприйманні предмета: на його цілісне відображення чи на впізнавання окремих частин. Дослідження (Л. Шварц, Н. Гроссман) показують, що й тут немає однозначної й єдино правильної відповіді. З одного боку, у сприйманні цілого незнайомого предмета дитина, за твердженням Г. Фолькельта, передає лише своє загальне «враження від цілого»: «щось діряве» (решітка) або «щось коле» (конус). Перебуваючи «у владі цілого» (Зейферт), діти ніби-то не вміють виділяти складові його частини. На цю ж «владу цілого» вказують і багато авторів, що вивчали дитячі малюнки, пояснюючи це нездатністю дитини до пізнавальної аналітичної діяльності через домінування занадто яскравої вираженої емоційності. Водночас інші дослідники (В. Штерн, С. Шабалін, О. Галкіна, Ф.С. Розенфельд) переконані у тому, що навіть діти преддошкільного віку не тільки вміють виокремлювати якусь характерну ознаку, а й спираються на неї при впізнаванні цілого предмета.

Осмислення предмету за однією несуттєвою його частиною називається синкретизмом (Є. Клапаред), коли сприймання цілого, не засноване на його аналізі. Синкретизм проявляється і при сприйманні дитиною погано чи нечітко зображених предметів, коли будь-яка частина предмета щось нагадує дитині, стає для нього опорною. Водночас, синкретичність сприймання предметів аж ніяк не є рисою, властивою тільки маленьким дітям взагалі, вона, хоча й досить рідко може з'явитися і у дорослих, коли сприймаються незнайомі предмети або їх зображення.

Дітям важко правильно сприймати картинку, адже навіть найпростіша, що включає в себе зображення хоча б двох предметів, відображує їх в якихось просторових зв'язках. Осмислення цих зв'язків необхідно, щоб розкрити взаємини між частинами картинки. Крім того, дослідження означеного осмислення, здавна використовувалися для визначення загального розумового розвитку дитини. Так, А. Біне ввів це завдання в складену ним шкалу «скеля розуму». При цьому він, а потім В. Штерн встановили, що існують три рівні сприймання дитиною картинки: перший – перерахування (або, за Штерном, предметний), характерний для дітей від 2 до 5 років; другий – опису (або дії), який триває від 6 до 9-10 років; третій – тлумачення (або відносини), характерний для дітей 9-10 років та після. Визначені А. Біне і В. Штерном рівні дозволили розкрити еволюцію процесу сприймання дитиною складного об'єкта – картини і побачити, що діти в процесі розумового розвитку переходять від фрагментарного сприймання, тобто впізнавання окремих

предметів, ніяк між собою не пов'язаних, до виявлення спочатку їх функціональних зв'язків, а потім і до розкриття більш глибоких відносин між предметами і явищами: причин, зв'язків, обставин, цілей. По суті діти витлумачують картинку, привносячи свій досвід, свої судження в те, що зображено. Вони розкривають внутрішні зв'язки між предметами шляхом осмислення всієї зображеної на картинці ситуації. Проте перехід до цього вищого рівня розуміння ніяк не можна пояснити віковим дозріванням, як це стверджували А. Біне і В. Штерн.

Дослідження (Г. Т. Овсепян, Ф. Яковлічева, Г. О. Люблінська ін.) показали, що особливості опису дитиною картинки залежать, насамперед, від її змісту, знайомого або мало знайомого дитині, від структури картини, динамічності або статичності сюжету. Величезне значення має саме питання, з яким дорослий звертається до дитини. Запитуючи дітей про те, що вони бачать на картинці, вчитель орієнтує дитину на перерахування будь-яких предметів (важливих і другорядних) і в будь-якому порядку, або спонукає до розкриття функціональних зв'язків, тобто дії. Коли дітей просять розповісти про події, зображених на картинці, дитина намагається зрозуміти зображене, тобто дитина піднімається на рівень тлумачення. З цього слідує, що одна й та сама дитина під час експерименту може водночас показати всі три стадії сприймання картинки.

Розглянемо безпосередньо особливості сприймання молодшого школяра.

У молодшому шкільному віці активно розгортається розвиток сприймання. Завдяки вдосконаленню спостереження сприймання перетворюється на все більш цілеспрямований і керований процес, що обумовлено накопиченим досвідом. Так, 7-10 річні діти легко впізнають предмети і цілі картини, навіть незнайомі механізми, рослини, знаки впевнено сприймають «категоріально», тобто як представників якоїсь групи речей: «Це якесь дерево», «Якась машина» тощо. Синкретичність у молодших школярів виражається все рідше завдяки загостреній увазі до співставлення частин у цілому, прагненню знайти смислові зв'язки при сприйманні предмету. Одночасно ми можемо побачити деяку своєрідність сприйняття. Воно викликано значною мірою помилками в пізнанні простору, хоча точність розрізнення геометричних форм, їх правильне називання у дітей після 7 років помітно чіткіше, ніж у дошкільнят (Л. Шварц, С. Мухін, М. Волокітіна). Так скажімо, правильно позначають геометричні форми десь 50 % дітей, що прийшли в школу (Б. Хачапурідзе). Зберігається у першокласників і тенденція «опредмечування» незнайомих їм форм (О. Галкіна, С. Шабалін). Так діти називають циліндр – склянкою, конус перевернутий – дзигною або дахом, чотиригранну призму – стовпчиком і т.д. Це говорить про наявність труднощі в абстрагуванні форми від предмета. Помилки у впізнаванні геометричних тіл свідчать про низький рівень орієнтування дітей у формах.

Площинні фігури діти знають краще, серед них квадрат, коло, трикутник. Однак, діти легко плутають об'ємні тіла з плоскими формами. Причина тут одна – відсутність спеціального навчання дітей баченню предмета в трьохмірному просторі, яке пізнається, насамперед, за допомогою дотику, у процесі моделювання, конструктивної діяльності. Причиною стійкості помилок у сприйманні і розрізненні молодшими школярами фігур є наявність у них ситуативності сприймання. Так, багато з них упізнають пряму лінію, якщо вона проведена в горизонтальному положенні, але якщо

вона накреслена вертикально або похило, діти не сприймають її як пряму. Така обмеженість свідчить про збереження у молодших школярів нечіткості, не роз'єднаності їх сприймання. Теж саме відбувається й у злитності сприймання знака. Дитина схоплює лише загальний вигляд знака, але не бачить його елементів, структури, просторових відносин цих елементів. Долається така злитість не кількістю повторних записів кожного знака, а його членуванням на частини і активним конструюванням знака. Дітям потрібно показувати, де, звідки йде коло, точка, довга паличка, куди дивиться коротка горизонтальна лінія, де саме поєднуються ці елементи в заданій літері/цифрі.

Величезну роль у розвитку просторового сприймання грає порівняння двох схожих, але в чомусь різних предметів. Таке порівняння дозволяє виділити відмінні ознаки предметів, характерні для них (Л. І. Румянцева).

У розвитку «просторового бачення» істотну роль відіграє освоєння вимірювання. Знайомство з лінійкою, метром і сантиметром упредметнює просторові ознаки предметів, а вимірювальна діяльність на уроках математики, праці, природознавства, фізкультури розвиває окопір, оцінку відстані і величини; дитина вчиться виділяти просторові характеристики предметів і їх поєднання. Таке легке виділення просторових ознак і зв'язків, вдосконалення спостереження та розуміння чітко позначаються на подальшому розвитку сприймання сюжетної, зокрема, художньої картини молодшими школярами. У результаті спеціального навчання діти починають сприймати не тільки сюжет картини, а й особливості композиції, а також й деякі виразні деталі. Учні набувають уміння відчувати спекотний жаркий день, або туманне повітря. Таке сприймання відбувається як єдиний складний процес постійного руху думки від сприймання цілої картини, фактично синтезу, до її аналізу, потім знову до цілої картини і знову до виокремлення все більш дрібних і раніше не помічених деталей, які дозволяють глибше зрозуміти ідею картини. Вміння підібрати назву (як вища форма узагальнення) вже цілком доступне молодшим школярам, а також є й ефективним засобом навчання – виділенню головного в картині.

Отже, в молодшому шкільному віці ставлення до сприйнятого змінюється, з'являється здатність зайняти позицію глядача (Н.Д. Ніколенко та ін.). У процесі розвитку художнього сприймання зароджується і оцінка сприйнятого. Адже, особлива, ні з чим не зрівняна, виховна сила мистецтва «у тому насамперед і полягає, що воно дає можливість увійти «всередину життя», пережити частку життя, відбиту у світлі певного світогляду, – зазначав Б. М. Теплов (1947).

ВИСНОВКИ

1. Сприймання вимагає не тільки готовності аналізаторів, а й деякого досвіду: знань про речі і вміння їх сприймати. Тому сприймання формується протягом усього періоду розвитку дитини. Вдосконалення сприймання є невідривним від загального розумового розвитку дитини.
2. У сприйманні дитиною предмета вирішальна роль належить формі (контуру), поза якою не може існувати предмет.
3. Сприймання будь-якого предмета та його зображення є відображення цілого у взаємозв'язках складових його частин. Ці зв'язки цілого і частини є мінливі і рухливі. Будь-який процес сприймання предмета як цілого вимагає виокремлення його ознак, сторін, частин (аналіз) і встановлення зв'язків між ними (синтез), так розумова діяльність найбільш виразно виступає в

сприйманні складного змісту картини, сприймання якої вимагає розуміння, тобто є формою складної розумової діяльності.

4. Процес розвитку сприймання сюжетної картини проходить три рівні: перерахування, опис і тлумачення. Ці рівні свідчать про різний ступень розуміння дитиною певного художнього об'єкту і залежать: від структури картини; від ступеня близькості її сюжету досвіду дитини; від форми поставленого питання; від загальної культури дитини, вміння спостерігати; від розвитку його мови. Тому дитина може показати одночасно різні рівні сприймання картин. А точніше кажучи, рівні можуть співіснувати.

5. У розвитку сприймання величезну роль відіграють ознаки предметів і зв'язки: просторові і тимчасові. Дитина пізнає їх спочатку в умовах побутового життя шляхом чуттєвого споглядання, рухів, різних практичних дій. Так вдосконалюється пізнавальна діяльність дітей.

6. Навчившись осмислено сприймати навколишнє, школярі отримують можливість безпосередньо пов'язувати теоретичні знання з практичною діяльністю. Діти освоюють уміння доволно і послідовно спостерігати навколишнє, пов'язуючи помічені в житті факти з відомостями, отриманими з книг та пояснень вчителя. Теоретичне осмислення досліджуваного нового матеріалу спонукає учня знову перевірити його на практиці. Учні набувають міцні, осмислені знання та оволодівають важливою вадом, вмінням спостерігати. Культура сприймання – це вдосконалення всієї пізнавальної діяльності дитини.

7. Розвиток сприймання характеризує перехід від злитого, синкретичного, фрагментарного сприймання предметів до виокремленого, осмисленого і категоріального відображення речей, подій, явищ в їх просторових, тимчасових, причинних зв'язках. З розвитком сприймання змінюється і його структура, його механізм. Все більшу роль починає грати слово як засіб аналізу та узагальнення сприйманого змісту.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Арнхейм Р.* Искусство и визуальное восприятие / Р. Арнхейм; пер. с англ. – М. : «Архитектура-С», 2007. – 392 с.
2. *Бехтель Э. Е., Бехтель А. Э.* Контекстуальное опознание / Э. Е. Бехтель, А. Э. Бехтель. – СПб. : Питер, 2005, – о 336 с. : ил.
3. *Волков Н. Н.* Восприятие предмета и рисунка / Н. Н. Волков. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1950. – 507 с.
4. *Выготский Л. С.* Психология искусства / Л. С. Выготский. – М. : Лабиринт, 1997. – 416 с.
5. *Выготский Л. С.* Психология развития ребёнка / Л. С. Выготский. – М. : Изд. Смысл, изд. Эксмо, 2005. – 512 с. – (Серия «Библиотека всемирной психологии»).
6. *Любимов В. В.* Психология восприятия: [учебник] / В. В. Любимов. – М. : Эксмо, ЧеРо, МПСИ, 2007. – 472 с., ил.
7. *Люблинська Г. О.* Сприймання / Г. О. Люблинська // Дитяча психологія. – К. : Вища школа, 1974. – С. 131-152.
8. *Мейлах Б. С.* Процесс творчества и художественное восприятие: Комплексный подход: опыт, поиски, перспективы / Б. С. Мейлах: под ред. Б. Кедрова. – М. : Искусство, 1985. – 318 с.
9. *Медведева Н. В.* Проблема творческого художественного восприятия / Н. В. Медведева // Актуальные проблемы психологии : сб. науч. работ Ин-ту психологии им. Г. С. Костюка АПН Украины / за ред. В. О. Моляко. – Ж. : Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2007. – Т. 12. – Вип. 5. – Ч. I. – С. 68–77.
10. *Моляко В. О.* Концепція творчого сприймання / В. О. Моляко // Актуальні

проблеми психології: Проблеми психології творчості: Зб. наук. праць / за ред. В. О. Моляко. – Ж. : Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2008. – Т. 12. – Вип. 5. – Ч. I. – С. 7-14.

11. *Якобсон П. М.* Психология художественного восприятия / П. М. Якобсон. – М. : Искусство, 1964. – 85 с.

Медведева Н.В. ВОСПРИЯТИЕ МЛАДШИМИ ШКОЛЬНИКАМИ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ СТРУКТУР

В статье анализируется проблема восприятия, рассматриваются разные взгляды, определения и концепции восприятия в психологии. Основное внимание сфокусировано на проблеме восприятия художественных информационных структур.

Ключевые слова: *восприятие, творческое восприятие, художественное восприятие, перцепция, творчество, художественные информационные структуры.*

Medvedeva N. V. ART INFORMATION STRUCTURES PERCEPTION BY JUNIOR PUPILS

In the paper the perception problem is analyzed, different positions, definition and perception concepts in psychology are considered. The basic attention is focused on a problem of art informational structures perception

Keywords: *perception, creative perception, art information structures, creativity.*
